

БАШЧАНСКА ПЛОЧА

Наричат я така по името на местността Башка, намираща се на о-в Крък. Тя е един от най-старите паметници на хърватски език, написан с глаголически букви около 1100 г. Старинността на писмото и важността на съдържанието му предизвикват вече 100 г. интереса както на историческата и славистичната наука, така и на патриотичната общественост.

ОПИСАНИЕ И ИСТОРИЯ НА ПЛОЧАТА

Плочата е от каменен варовик, широка 197 см (като се смята и въздушната пукнатина горе вдясно, широка 3,5 см и дълбока около 2 см). Височината на плочата е 99 см, а дълбочината 8 см. В горната част на плочата се намира орнаментиран пояс, широк 21,5 см, по който преминава растителен мотив със скачени колелца и листчета, какъвто може да се види на строителните обекти от X – XII в. Останалото пространство е изпълнено с глаголически надпис в 13 реда, като от лявата страна остава празна ивица, широка 10 см. Украсените кръгли (обли) плочи и особено орнаментираният фриз и цепнатината встрани доказват, че някога плочата е

служила за ограда пред Светилището в Църквата “Св. Луция”. От контекста на надписа се вижда, че плочата е била намерена в Църквата “Св. Луция”, която Църква е изградена от абата на Манастира Добровит. Нищо друго не се знае за настаняването и съдбата на плочата чак до средата на XIX в., когато е намерена на Църковния калдаръм (плочник). Сигурно тук е поставена при някаква реставрация на Църквата. В средата на XIX в. плочата се намира в тежко състояние. Поради големия удар в десния горен ъгъл, тя отдавна вече е начупена на три нееднакви части. Пукнатината преминава през дясната част, като при върха се разклонява вилообразно вляво и вдясно, а самият ъгъл е почти унищожен. Най-добре е запазена лявата страна на плочата, където остават непокътнати не само буквите, но и следите от назъбеното чукче. Към десния край на камъка всичко е счупено, многобройните малки и големи дупчици са причинени от самата природа на шуплестия варовик, където се виждат вкаменени миди. Повърхността е начупена и заради стъпването, докато е била на земята, както и заради разтварянето, вследствие отделянето на соли във влажната Църква. За науката плочата

е била открита през 1851 г., когато за нея Иван Кукулевич предупреждава башчанския клирик Петър Дорчич. Тогава плочата се намира върху калдарьма на старата Църква “Св. Луция” край малкото село Юрандвор (близо до с. Башка) и тя е достоверно свидетелство за градежа на Църквата. До края на XV в. тук са се задържали бенедиктинските монаси, после за техните абатства се избират различни абати, които в началото на XX в. са католически епископи от о-в Крък.

Когато И. Кукулевич изпраща първите 3 преписа на П. Дорчич, на Сабляр и своя на П. Й. Шафарик, същият в книгата си *Ramátky hlholského písemnictví*, Prag, 1853, пръв съобщава новината за плочата и заявява, че нито хърватски, нито немски учени са успели да прочетат и разтълкуват текста, като са мислили, че е някакъв тайнопис.

С времето интересът към надписа нараства. И. Кукулевич идва да го изследва през 1854 г. и после през 1856 г. с Иван Фиамин и Мано Сладович, но постижението му е незадоволително. На следващата година идва да го четат Иван Църнич, после Франьо Рачки и предизвикан от това, Иван Витезич нарежда плочата да бъде вдигната от земята и да се настани в Параклиса на същата Църква на два каменни кола. При третия си опит И. Църнич излиза със съобщение за първия си прочит на надписа в *Književniku*, II, 1865. През 1873 г. Ф. Рачки дава плочата на П. Станл да я фотографира и до днес неговата снимка излиза във всички публикации. Скулпторът И. Рендич отлива от гипс плочата и тогава резултатите от своето четене и тълкуване Рачки публикува в *Starinama JA*, VII, 1875, а след това в *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium JA*, VII, 1877, *Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia*. И. Църнич репликира на това със своите поправки в *Starinama JA*, XX, 1888 г. И. Църнич и Ф. Рачки завършват стандартното четене и тяхната концепция не допуска отстъпки. Затова нито Лавослав Гейтлер не е променил нищо съществено в книгата си *Die albanesischen und slavischen schriften* през 1883 г., нито Ватрослав Ягич в *Энциклопедии славянской филологии*, III, 1911, нито Фердо Шишич в *Priručniku izvora hrvatske historije*, 1914 г. След тези публикации тя се отпечатва във всички историографии. Преди Първата Световна война още един път Рудолф Строхал в *Vjesniku*

Hrvatskog arheološkog društva, XII, 1911, се опитва да предложи някакви промени, но те не са приети (става дума за разчитането). Едновременно с това се разбира, че плочата в Църквата “Св. Луция” пропада. Т. к. е била пукната на три части, католическият епископ Франьо Феретич (1880-1893) нарежда да се заключи в железен обръч, а католическият епископ Антун Махнич през 1908 г. я затваря в стъклена витрина. Това още повече ускорява унищожителното и разделяне от влагата и солите, които се намирили в плочата. За да се извърши спешно консервиране и да се осигури трайно съхраняване, католическият епископ Йосип Сребърнич предава плочата за съхранение на Югославската Академия на науките в Загреб. Тук плочата чрез обработка е освободена от топящите се соли, но опитът частите на плочата да се споят с минерално лепило и клинове не успява.

В Загреб продължава изследването на надписа на плочата, а в същото време спешно е извършена ревизия на конструкцията Ф. Рачки – И. Църнич. Върху това работи и В. Штефанич през 1936 г. и Й. Хам през 1952 г.

ТЕКСТ НА НАДПИСА

Текстът е издълбан с глаголически букви от нар. преходен тип, които са подредени в 13 реда строго двулнийно и континуирано, като това оставя впечатление, че става дума за един блок. Но в този блок няма никаква интерпункция, нито пауза, а съдържанието на надписа не е единно. В него се различават 3 абзаца (раздела):

1. Съкратена забележка, в която абат Дръжих твърди, че Хърватският Крал Звонимир е дал на Св. Луция землище (целина) и затова изброява свидетели.
  2. Записка на абат Добровит, в която се казва, че заедно с деветимата си братя е изградил Църквата за деня на Княз Косма, който е владеец цяла Крайна.
  3. Притурка, в която се говори, че тук е бил Св. Микула в Оточац, заедно със Св. Луция.
- Различието в съдържанието и писмените дублети, които се появяват особено в последните думи, са навели Й. Хам над мисълта, че надписът може би е бил издълбан в няколко пласта. Но схванат като манастирски надпис, издълбан в камък, надписът е можел да има единствена концепция, особено когато графическите ду-

блети не съвпадат с границите на единичните раздели. В политически несигурните времена в периода между смъртта на Крал Звонимир през 1089 г. и падането на о-в Крък под венецианска власт през 1116 г., този каменен надпис е имал своя определена функция, т. е. осигуряване на титуляр за притежаване. Затова е естествено да се смята, че плочата е издълбана точно в този период.

Текстът на плочата и до днес не е напълно прочетен, а и това, което е прочетено, оставя несъгласия и противоречия от гледна точка на четенето и интерпретацията. Главна причина за това е повредата на плочата и нейната нечетливост. Към това се прибавят някои палеографски затруднения и недостатъчно съвременни извори. Най-много е повредена първата половина на I-ия ред, края на III-ия и IV-ия ред и някои места във втората половина на V-ия, VI-ия и VII-ия ред. Заради тези и други непълноти възникват проблеми и противопоставяния между изследователите, от които ще споменем някои по-важни.

Едно от най-тежките места на плочата е началото на I-ия ред, а то е най-решаващото за разбиране и датиране на плочата. Тук отпред има място за 3 - 4 букви, които са изтрети. И. Църничич най-напред е прочел аг. ъ, И. Кукулевич а. г. g. или а. г. z. (опитвайки се да го изтълкува като 1104 или 1107), а Ф. Рачки го е прочел +ѡ, което би означавало + 1100. Четенето и датирането на Ф. Рачки не е било гласно противопоставяно на Р. Строхал, който е прочел ѡг, което би означавало 1120. В по-ново време Й. Хам застъпва да се чете+ѡп и може към това да се прибави и ѡ, с което първият дял на надписа означава + 1077, докато останалите части са по-късни. Но ако четенето на Ф. Рачки буди съмнение, още по-голямо основание има да се отхвърли датирането на Й. Хам и може да се чете азъ без година. От контекста, т. е. от думите [въ] dпi svoјe именно може да се разбере, че плочата е издълбана след смъртта на Крал Звонимир, а думата азъ е могла по грешка да дойде пред инвокацията вместо след нея.

ПАЛЕОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ

Особено важно значение на плочата придава нейното глаголическо писмо. Палеографският му анализ е важен не само за цялата глаголическа палеография и епиграфия, но и за датира-

нето на надписа.

Въпреки, че нито един глаголически паметник преди XIV в. не е директно датиран, славянската филология и палеография е успяла достоверно хронологически да определи глаголическите паметници, разделяйки при това критериите за македонски от критериите за хърватски текстове. Според писмото на групата паметници от предходния стадий Башчанската плоча се нарежда между кръглата (македонска) и ъгловата (хърватска) глаголица, т. е. измежду най-старите хърватски глаголически паметници. Към същата тази група се отнасят и Grškovičev fragmenat, Mihanovičev fragmenat, Večki listići и Baščanski ostrišci, а те се датират постепенно от началото до края на XII в. Някакви по-старинни особености (по-стари и от Башчанската плоча) показват т. нар. Валунски и Кръчки надпис, които са създадени през XI в. Най-важни са характеристиките от предходния стадий: постепенно загубване на букви за носните вокали е (малка носовка) и голямата носовка, изчезване на буквата у, уеднаквяване на полугласните и разбира се замяната с новия знак т в Бечките листи, поява на латинското М и I. Башчанската плоча се характеризира с изчезване на носовките (с изключение на sgoјe в 4-ти ред) и знак за у, докато знакът т за полугласна още не се е появил. Освен това различен е и техният вид: едните са по-стари, другите по-нови, а трети своеобразни. Особеност на нашия надпис е наличието на 6 чужди букви в глаголическия текст – I, O, M, N, T, които може да са латински, но и гръко-кирилски унциални букви, както и знакът за V, който може да съответства само на гръко-кирилското Б. Тези странни букви са дублети, които идват покрай глаголическите букви. От тях се натъкваме на M, O, T, B и в някои македонски глаголически текстове от XI в., знакът I срещахме в Бечките листи и в Кръчкия надпис, а знакът M от Бечките листи по-нататък става обикновена буква в хърватската глаголица. Освен тези същински дублети има и гласна, а и полугласна. Варианти на отделни глаголически знаци намираме и за буквите b, d, v, s, јu и те са пръснати по цялата плоча. Системата на буквите има преобладаващ унциален характер, с което се оправдават някои архаизми и строго е прокаран двулинейният принцип. По такъв начин някои букви добиват епиграфски характер и те са: g, h, i, p, јu. Лигатурите са голяма рядкост в сравнение

с ръкописите. Титлите идват над традиционните думи, дори и когато те не са съкратени. Несъмнено за различията в писмото е повлияло различното предложение за ръкописни букви. Като се имат предвид всички палеографски особености, надписът може да се постави в началото на XII в.

ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ

Езикът на Башчанската плоча е старохърватски, примесен с елементи от църковнославянски език и ще е такъв, какъвто е бил и в хърватско-глаголическите църковни книги. По-нататък езикът, както и писмото показват някои черти на еkleктичност. Езиковото развитие показва и превръщането на назали в чисти вокали, а този процес е завършен приблизително в X в. Употребата на полугласни насочва към времето, в което дългите полугласни взаимно фонетично не се различават, а в писмените паметници току що е започнало изоставянето на полугласните и отворените срички, но още няма никакви следи от пълни гласни на мястото на полугласните в затворените срички.

ИСТОРИЧЕСКИ ОСОБЕНОСТИ

Двете главни части на Башчанската плоча имат субективен характер: първите забележки са направени от абата Дръжих, а другите от строителя на Църквата - абат Добровит. Първата част отделя внимание на свидетелите, които са преди всичко авторитетни личности, а всички тези особености характеризират далматинския документ от XI – XII в. Заради оскъдните съвременни извори не може да се контролират напълно нито веществените, нито палеографските сведения за плочата. Причина за това е нейното пропукване и големите противоречия и неясноти в науката. От контекста на плочата знаем, че абат Дръжих е писал след смъртта на Крал Звонимир, но не знаем кога точно е живял този абат, както и на кого владетелят Звонимир е подарил този имот, и дали в момента на дарението все още е съществувал в Башка този Манастир или Църква на име "Св. Луция". Не се знае дали Дръжих е писал точно на хърватска глаголица, както е издълбано на плочата, или неговият оригинал е на латински. Ценно е сведението за Крал Звонимир, защото то е най-старото потвърждение за негово-

то име, а текстът на плочата свидетелства, че в границите на Звонимировата Хърватска се е намирал и о-в Крък. Най-достоверно е първото име на жупан Десимир от Кробаво, защото се потвърждава в историческия документ и то точно като име на кробавски жупан през 1078 г. Другото име, което приемаме резервирано е Мартин, а то е име на жупан и то от Лика.

Прибенег е доста учудващо име, което може да е изкривено при издълбаването, неясна е и неговата функция във Винодол, изглежда че същата функция има Йяков от о-в Крък (ако името е добре прочетено) и само тази функция, може би на кралско завещание, не е потвърдена в нашите източници.

От другата част на надписа ясно се разчита, че абат Добровит е изградил Църквата с 9-те си братя, което означава, че тогава вече е съществувал Манастирът и в него е имало 9 монашески братя, които без съмнение са го изградили със своите ръце. По онова време градежът датира с името на властващия Княз, т. е. Косма, владеещ цялата Крайна. Но днес е трудно да се определи кой е този Косма и кое е неговото Кралство. Ф. Рачки се придържа в това, че става дума за Лучкия Жупан Козма, за който има сведение, че е влязъл в братския Манастир в Загреб, а в 1166 г. е вече покойник, но може би на младини да е владеел Лучка, още една енория и о-в Крък. Но не можем да пренебрегнем и онзи Княз, който умира в 1102 г., придружавайки Крал Коломан за Белград между унгарските жупани. Всички изследователи са съгласни, че Косма е управлявал преди венецианското нахлуване в 1116 г., но това не може да се твърди със сигурност, защото притурката за Микула в края на плочата обяснява прекъсването между о-в Крък и Оточац. М. Барада предполага, че Косма е бил предшественик на последния Княз на Сръбска Крайна, който в 1116 г. се опитва да присвои Раб от венецианците. За Крайна той мисли, че е била погранична кралска територия, съставена от Винодол, Кванерските о-ви и източния край на Истра. М. Костренчич смята, че Крайна не е била погранична кралска територия, а е била територия на о-в Крък извън град Крък. Сведението и притурката за Св. Микула искат да покажат някогашното състояние, т. е. наличието на някаква калугерска общност измежду манастирските братя в Башка и Оточац.

Ражда се съмнение дали наистина става дума

за Манастира "Св. Никола" в Оточац, в Лици или за някакъв друг Манастир (н-р за островчето Суска край Лошиня). Следователно Башчанската плоча, както и Кръчкият надпис са най-ранното свидетелство, че в западните хърватски краища се е използвала глаголицата. За това свидетелстват имената на двамата абати, издълбани на плочата, а през 1252 г. има потвърждение в писмото на Папа Инокентий III, който легализира тяхната глаголица.

ДАТИРАНЕ

Бележката на абат Дръжих е писана след смъртта на Крал Звонимир, а записът на абат Добровит се касае за управлението на Княз Косма. Двете са издълбани в камъка сигурно в същото време, което не може точно да се определи, защото за нас времето на Княз Косма не е точно определено. Първият Княз на Крък под венецианско владение е бил Дуям, за който се знае, че е започнал да владее град Крък и о-в Крък между 1118 и 1130 г. Тези години са най-ранното време, когато нашият паметник е могъл да се появи. Палеографските, езиковите и историческите особености отвеждат към края на XI и началото на XII в. Дори и да не се прочете първата дума на плочата + ђг (т. е. 1100, както това е направил Ф. Рачки), а азъ (което е най-близо до действителното състояние) все пак Башчанската плоча може спокойно да бъде датирана около 1100 г.

НАДПИСЪТ НА БАШЧАНСКАТА ПЛОЧА В ПРЕВОД

В името на Отца и Сина и Светия Дух.

Аз, абат Дръжих, написах това за земята, която даде Звонимир Крал Хърватски по своето време на "Св. Луция" пред свидетели: Жупанът Десимир от Кробаво, Мартин от Лика, Прибенег от Винодол, Яков от Оток. Този, който отрече това, нека Бог да го прокълне и 12-те Апостоли и 4-те Евангелисти и "Св. Луция". Амин.

И този, който тук живее, да моли Бога за нас. Аз, абат Добровит, построих тази Църква заедно с деветимата си братя във времето на Княз Косма, който владееше цялата Крайна. Тогава имаше Манастир "Св. Микула" в Оточац заедно със "Св. Луция".

Източник: Енциклопедия на Югославия, Т. I, Загреб.

Превод от хърватски език : Кунка Мирчева

Facebook

Включи се в
групата на БГ Наука
в най-голямата
социална мрежа.
Следи новостите
и знай какво се
случва....

